
УДК 364.62:364.632-055.2

Вакуліч Т. М.

МЕХАНІЗМИ ВІКТИМІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЖІНКИ

Вакуліч Т.М. Механізми віктимізації особистості жінки. У статті здійснене теоретичний аналіз наукової проблеми щодо вивчення психологічних механізмів віктимізації особистості жінки. Висвітлено особливості батьківсько-дитячих стосунків та їх ролі у формуванні засвоєної безпомічності у жінки. Стаття висвітлює результати емпіричного дослідження особливостей факторів формування віктимної поведінки жінок, що проявляється специфічними порушеннями - відсутність ідентифікації та викривлення сприйняття власних почуттів, знижена здатність до адекватного оцінювання власної та чужого поведінки, навколишньої ситуації; порушення кордонів Его, та використанням невротичних захисних механізмів.

Ключові слова: міжособистісна залежність, віктимна поведінка, емоційна сфера, інфантильні травми, батьківська сім'я.

Вакуліч Т.М. Психологические факторы формирования виктимного поведения женщин. Исследование посвящено актуальной проблеме виктимного поведения женщин, которые оказались в роли жертвы оскорбительных отношений, и не получила должного внимания научной общественности. Статья освещает результаты эмпирического исследования особенностей факторов формирования виктимного поведения женщин, которые проявляются специфическими нарушениями - отсутствует идентификация и искажения восприятия собственных чувств, снижена способность к адекватному оцениванию собственного и чужого поведения, окружающей ситуации, нарушением границ Эго, и использованием невротических защитных механизмов.

Ключевые слова: жертва, виктимное поведения, посттравматическое стрессовое расстройство, созависимость, родительско-детские отношения.

Вступ. Проблема особистості відноситься до числа найбільш складних, ключових проблем суспільної науки в цілому. Саме тому зрозуміло наскільки необхідний медико-психологічний аспект вивчення особистості і розробка на цій основі рекомендацій з попередження становлення її на шлях можливої жертви, а також реабілітаційних мір, що коректують і відновлюють особистісний потенціал. Незважаючи на достатньо високий рівень латентності формування віктимної поведінки жінок в сучасному українському суспільстві, стають більш ясними масштаби явища.

Феноменологія деструктивних форм міжособистісної взаємодії включає в себе залежні й співзалежні відносини як у рамках подружніх стосунків, так і поза ними, проявляючись у віктимній поведінці особистості жінки – потенційній здатності опинитися в ролі жертви образливих подружніх стосунків в результаті негативної взаємодії особистісних якостей з зовнішніми факторами, та характеризується відчуттям приреченості особистості жінки, пристосуванням до інцидентів та власного стану байдужості, почуттям нетерпимості до власних помилок, самозвинуваченням. У зв'язку з цим, віктимна поведінка жінок у сімейних відносинах перетвореться на «трагедію цілого життя», коли нічого не збудовано, але багато чого порушено – душевне та фізичне здоров'я, можливості інших відносин.

Наслідки формування віктимної поведінки жінок в сучасному українському суспільстві у контексті суспільних перетворень набувають особливого значення, відрізняючись підвищеною актуальністю. Отже, **мета статті** – полягала в тому, щоб теоретично обґрунтувати і експериментально перевірити психологічні механізми, чинники та умови формування віктимної поведінки жінок.

Теоретична частина. Останніми роками зростає інтерес до досліджень різних форм залежності (І.П. Лисенко, Н.Ю. Максимова,

Р. Поттер-Ефрон, Л.Ф. Щербіна й ін.). Віктимна поведінка є однією з таких форм, зовні практично непомітна і легко мімікрує під феноменологію невротичних розладів (Д. Шапіро), жіночності (А.В. Коцар), специфіки гендерних стосунків у культурі (Т.В. Говорун) тощо. Непомітність формування віктимної поведінки робить її особливо небезпечною, оскільки вона, вражаючи значну частину населення (Б. Уайнхолд, Дж. Уайнхолд), негативно впливає на розвиток особистості, побудову сценарію життя, вибір шлюбного партнера, професійне і кар'єрне зростання, психічне і соматичне здоров'я (С. Піл, А. Бродські).

Сам феномен віктимної поведінки науковці розглядають як “провокаційність”, “підпорядкованість” (Ю.Антонян), “хворобливу прив'язаність” (О.Сімонова), “надмірну стурбованість” (В.Штандер), “адикцію стосунків” (А.Шаєф), “психічний стан” (Р.Саббі), “комплекс особливих рис характеру” (С.Вітлд), “залежність” (В.Москаленко), “набір засвоєних норм поведінки” (Р.Баркер), “спосіб адаптації до гострого внутрішньо особистісного конфлікту” (Р.Поттер-Ефрон). Такі різні позиції дають змогу розглядати віктимність не лише крізь призму нормальної/анормальної поведінки, як прояв хворобливої залежності, але і як порушення сімейної взаємодії, приклад дисфункціональної моделі сім'ї, в якій особистості її членів зазнають негативного впливу, в результаті чого не задовольняються їхні потреби в самореалізації та особистісному зростанні.

У широкому сенсі термін “віктимність” розглядається як набір засвоєних форм поведінки, почуттів і вірувань, які роблять життя важким. Це залежність від людей та явищ зовнішнього оточення, яка супроводжується такою мірою не уваги до себе, що майже не залишає можливості для самоідентифікації [2]. Деякі автори роблять більший наголос на порушеннях особистості, на труднощах адаптації, на

формуванні особливого типу міжособистісних стосунків. Згідно з їх позицією, віктимність є "емоційний, психологічний, поведінковий стан, який розвивається в результаті довготривалого впливу стресу, використання правил, які забороняють відкрито висловлювати свої почуття і обговорювати особисті й міжособистісні проблеми".

Міжособистісна залежність, як прояв віктимної поведінки жінки базується на особливості структурної організації особистості, а саме: порушенні меж "Я", що відбивається у нездатності диференціювати свої почуття і емоції, вступати у контакт із власними почуттями. Передумовою формування дебютних форм міжособистісної залежності, як фактору віктимізації особистості жінки є такі особливості ранньої соціалізації: недиференційованість особистості членів батьківської сім'ї, дефіцитарність взаємин, заборона вияву потреб або інтересів дитини та труднощі їх імагінального задоволення через бідність фантазії як механізму психологічного захисту. У подальшому розвитку міжособистісної залежності спостерігається феномен "чорнильної плями", коли відбувається генералізація міжособистісної залежності. Провідне значення у генералізації залежності має поширення базового почуття неповноцінності на сферу міжособистісних стосунків. Ключовою травмою в становленні віктимної поведінки жінок є травма позбавлення (уваги, любові) у ранньому досвіді особистості. Такі жінки схильні фіксуватися на ворожій стороні життя, причому джерелом агресії є близькі люди; регулятором міжособистісних стосунків є потреба відповідати нормативним уявленням батьків, прагнення до суперництва за любов і увагу батьків, прагнення "вслужити" любов близьких; у ранньому досвіді відзначається переважання негативних і амбівалентних почуттів.

Тому, у віктимних жінок спостерігається ідеалізація образу чоловіка, який наділяється авторитетністю, інтелектуальністю, кожний

чоловік оцінюється як потенційний шлюбний партнер, разом з тим, важливим регулятором стосунків є страх осуду з боку чоловіків, готовність “служити” чоловіку. Образ жінки наділяється рисами тривожності, залежності, демонстративності, жіночності. У стосунках жінки з віктимною поведінкою займають позицію “сплячої красуні”, яка орієнтована на пасивне очікування партнера, здатного актуалізувати її емоційність[1,3]. Такі жінки мають труднощі у реалізації та асиміляції сексуальності, яка є зовні провокуючою та рестриктивною.

Методологія. Мета дослідження зумовили необхідність використання комплексу методів емпіричного дослідження. Вивчення особистісних особливостей жінок проводилось з допомогою таких психодіагностичних процедур: шкала форм образливої поведінки в подружній парі (створена спеціально для дослідження рівня та форм подружнього насильства) (Грабська І.А., Шинкаренко О.Д.,1999); методика діагностики міжособистісної залежності Б. Уайнхольд; суб'єктивне шкалювання самооцінки та опитувальник з діагностики розладів Самості М.Ю. Шальневої; 16- PF опитувальник Р. Кеттела; для аналізу ґенезу стосунків міжособистісної залежності, пов'язаних з інфантильною травматизацією та особливостями соціалізації – проективні методики: аналіз ранніх спогадів (W.R. Rule) та “Зачарована сім'я” (M. Kos, G. Biermann); шкала диференціальних емоцій К. Ізарда та статево-рольова шкала (ACL) для дослідження захисної Я-концепції особистості (H.G.Gough та A.B.Heilbrun, 1965); проективна методика Hand-Test (тест Руки) для дослідження глибинних особистісних характеристик та тенденцій (Е.Вагнер, З.Піотровські, 1962); анкета, що стосується ретроспективної оцінки батьківсько-дитячих стосунків; неструктуроване діагностичне інтерв'ю. Вибірка дослідження становила загалом 273 чоловіка. З них 134 – досліджувана група (жінки, що страждають від насильства та

образливих стосунків), 139 – контрольна (жінки, що не страждають від образливих стосунків). Вибірки узгоджені за показниками віку та освіти.

Результати та їх аналіз. Згідно з результатами наших досліджень, класичний портрет жінок з віктимною поведінкою включає наступні деформуючи зміни:

– невротизованість ($p \leq 0,01$), яка проявляється в емоційній амбівалентності, хворобливій тривожності, депресивних розладах, втечі від реальності в світ фантазій, відмові від активних дій, гіперчутливості, вразливості; розлади афективних функцій (“обнубіляція почуттів” - затуманення, нерозуміння або викривлене сприйняття власних почуттів, переживань та тенденцій: агресивні тенденції сприймаються як прояв турботливості, емпатійність і бажання щирості - як прояв слабкості, комунікабельність і стосунки з іншими - як власна необережність, тенденція до підтримки з боку інших - як доказ власної нікчемності);

– стан засвоєної безпомічності (постійний страх за себе і дітей та концентрація на виживанні; відчуття безпомічності та безнадійності; нездатність передбачати можливі наслідки своїх дій і ефективно реагувати на образи; висока чутливість до потенційного насильства. Страх поступово іммобілізує жінку, вона більше не вірить в те, що має право вибору і тому залишається в тій самій ситуації, перестає реагувати адекватно на зовнішні стимули. Цей поступовий процес, який обумовлює безпомічність і безнадійність, є однією з головних причин того, чому жінка залишається в образливих стосунках).

– розлади когнітивних функцій ($t=9,8$; $p \leq 0,01$ при граничному значенні t -критерію 1,98) - нерозуміння або раціоналізація як власної, так і чужої поведінки, а також оточуючої ситуації: жінки-жертви сімейного насильства не розуміють небезпеки, що їм загрожує, а свій

досвід биття сприймають як доказ мужності; можливі зриви внаслідок нервово-психічної напруженості усвідомлюються як прояв неделікатності; власні агресивні вчинки, що неусвідомлено мотивовані почуттям страху - як доказ своєї домінантності; надмірне роздумування над проблемною ситуацією - як обережність; деформоване самосприйняття та занижена самооцінка (внаслідок перенесення ставлень партнера-образника на себе: оцінка себе як недружелюбної та нездатної до співчуття, відчуття нездатності налагодити нормальні стосунки будь з ким; прийняття чужих оцінок як своїх власних характеристик); порушення кордонів Его (прийняття суджень партнера-образника і асиміляції його думок до власного Я-образу, тобто жінка поступово приймає всі образи кривдника, чим підсилює втрату самовпевненості);

- посттравматичного стресового розладу ($r=0.57$ при $p\leq 0,01$) - рекурентне постійне і турбуючі переживання травми, через неприємні спогади, сни, нав'язливі дії і почуття, начебто б подія повторювалася; постійне уникання стимулів, які нагадують про травму; психогенна амнезія; зниження інтересу до значимих видів діяльності, дезадаптація в соціальній, професійній та інших важливих областях життєдіяльності; посттравматичного стресоподібного розладу (мінімізація тяжкості пережитого насильства, виправдання поведінки ооразника, самообвинувачення);

- співзалежність ("хвороблива прив'язаність", "надмірна стурбованість", "аддикція відносин", "набір засвоєних норм поведінки") - жінки-жертви сімейного насильства змінюють свою сутність і свої почуття, щоб задовольнити інших; відчують себе відповідальними за задоволення потреб інших, навіть за умови незадоволення власних потреб; не вміють ніколи і ні в чому відмовляти; мають низьку самооцінку внаслідок того, що у них майже повністю відсутне

об'єктивне уявлення про свою особистість: вважають себе винуватцями хвороб своїх близьких; піддаються раптовим, несумісним зі здоровим глуздом впливам; зосереджені на бажанні зберегти свою сім'ю від розпаду, врятувати її від сорому; у них формуються викривлені уявлення про можливості сили волі, так само як і у залежних від алкоголю. Аналіз чисельних зарубіжних наукових джерел засвідчив, що психотравмуючий досвід дитинства та моделі поведінки батьків є важливим "підґрунтям" у прийнятті ролі жертви. При дослідженні ретроспективної оцінки батьківсько-дитячих стосунків ми отримали такі результати. Різниці між досліджуваною та контрольними групами значущі за такими параметрами: фізичне покарання з боку батька ($p=0,04$), критика і невдоволеність з боку батька ($p=0,01$), стриманість і емоційна відчуженість батька ($p=0,02$), стриманість і емоційна відчуженість матері ($p=0,02$). Вираженість цих показників значно вища у досліджуваній групі жінок. Наші результати узгоджуються з припущеннями зарубіжних дослідників, що образа з боку батька спричиняє подальше прийняття ролі жертви (Hoff L. A 2011) [4].

ПОРУШЕННЯ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ

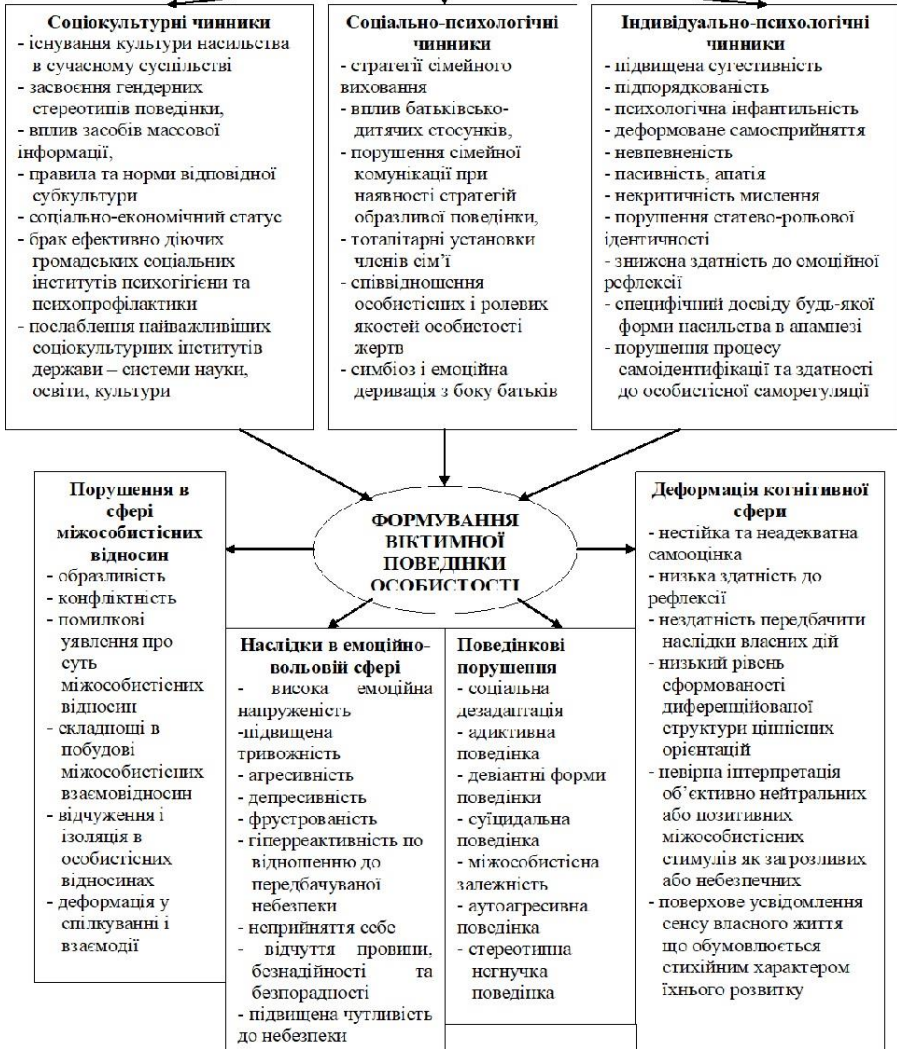

рис.1 Модель формування віктимної поведінки особистості жінки

Висновки. Отже, фактори формування та психологічні передумови віктимної поведінки особистості включають у себе широке коло явищ, факторів, а також сукупність зовнішніх та внутрішніх чинників, що обумовлюють психологічні особливості прояву віктимної поведінки. Узагальнений вигляд детермінант віктимної поведінки жінок представлений на (рис. 1.)

Загалом, проведене емпіричне дослідження механізмів формування віктимної поведінки жінок дозволяє припустити, що досвід переживання як фізичних, так і психологічних образ з боку батьків у дитинстві має сильний віктимізуючий вплив на особистість дівчинки. Причому вирішальним для віктимізації є вплив не окремого інциденту, а накопичувальний ефект, який створює клімат і можливості для подальших образ. Батьківське відношення, яке характеризується: фізичними образами, емоційною відчуженістю та ігноруванням дитини, постійною критикою та невдоволеністю пригнічує афективну сферу дитини, що обумовлює відчуття безпомічності і неповноцінності та деформує когнітивну сферу, створюючи передумови для розвитку внутрішньої конфліктності особистості. Саме модель дисфункціональної сім'ї часто стає детермінантою цілого ряду емоційних, когнітивних, поведінкових порушень у її членів, що може виступати предметом корекції при втручанні.

Список використаних джерел:

1. *Москаленко В.Д.* Зависимость: семейная болезнь // В.Д. Москаленко – М., 2012.– 300 с.
2. *Шинкаренко О.Д.* Психологічні особливості жертв подружнього насильства // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 3. – С. 25-28.
3. *Штандер В.* Пастка співзалежності // В. Штандер – К.: Відродження, 2011.– С. 50–57.

4. Hoff L. A. People in crisis : understanding and helping / L. A. Hoff Menlopark (Calif.) : Addison- Wesley publ.,2011. – 339p

Spysok vykorystanykh dzherel:

1. Moskalenko V.D. Zavisimost' : semejnaya bolezni` // V.D. Moskalenko  M., 2012.– 300 s.
2. Shinkarenko O.D. Psikhologi`chni` osoblivosti` zhertv podruzhn`ogo nasil`stva // Praktichna psikhologi`ya ta soczi`al`na robota. – 2000. – # 3. – S. 25-28.
3. Shtander V. Pastka spi`vuzalezhnennya // V. Shtander – K.: Vi`drodzhennya, 2011.S. 5057.

Vakulich, T.M. Mechanisms of victimization of personality of women. *In the article it is carried out theoretical analysis of scientific problem in relation to the study of psychological mechanisms of victim personality of woman in childhood. The features of relations of paternal-children's and their role are reflected in forming of the mastered helplessness for a woman. The research is dedicated to identifying ways of optimization and determinants of changes in psychological condition of co-dependant women who have suffered from domestic abuse, by means of social and psychological correction. The assertiveness training was modified; a complex intervention model was developed; and selection of test methods was performed to evaluate the women's condition dynamics. Dynamics of the following indicators was analyzed: "self-confidence", "anxiety", "self-actualization", "self-esteem" in women in the course of correction methods application. The research shows the impact of individual short-term targeted psychotherapy on affective side of "I-concept" (level of anxiety, confidence).*

Key words: *interpersonality dependence, victim conduct, emotional sphere, infantile traumas, paternal family.*

Відомості про автора

Вакуліч Тетяна Михайлівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Міжрегіональної академії управління персоналом, Київ

Vakulich, Tetyana Mihailovna, Ph.D., Associate, Department of Psychology, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv

E-mail: deviantolog@gmail.com